

Reactie op de ontwerp-NOVI

Secties Bodem en Landgebruik en Water van de VVM

Introductie

De Nationale Omgevingsvisie is een indrukwekkend stuk geworden, waarin een integrale toekomstvisie wordt geschetst en wordt aangegeven welke keuzes daarvoor nodig zijn. Het toekomstperspectief spreekt aan en houdt rekening met verschillen in achtergrond en wensen van de diverse betrokken partijen en mensen in Nederland.

De sectie Bodem en Landgebruik en de sectie Water van de VVM kunnen zich vinden in de vier prioriteiten die genoemd worden, al willen de secties hieraan soms wat andere accenten geven. Ze introduceren zelfs een vijfde prioriteit.

De NOVI onderbouwt deze keuzes aan de hand van – door ons onderschreven – afwegingsprincipes.

Beide secties zijn dan ook blij dat er nu ook politieke aandacht gegeven wordt aan de problemen van bodemdaling in Nederland, zoals verzakking van huizen en infrastructuur, en van inklinking en CO₂-uitstoot in de veenweidegebieden.

We waarderen het belang dat gehecht wordt aan een open planproces en aan overleg met alle betrokkenen. We willen hieraan graag bijdragen met onderstaand commentaar en voorstellen tot verbetering.

Opbouw reactie

Deze reactie is gezamenlijk opgesteld door de sectie Bodem en Landgebruik en de sectie Water van de VVM. De reactie bestaat uit twee delen. Het eerste deel van de reactie gaat over de breedte, de structuur, de toekomstvisie en algemene principes en uitgangspunten onder de NOVI. Daarna wordt paginagewijs commentaar gegeven. Onder de paginagewijze opmerkingen worden per pagina in cursief en afwijkend lettertype concrete tekstvoorstellen gegeven.

Toekomstperspectief, belangen en principes

Toekomstperspectief

Het toekomstperspectief schetst een droombeeld van Nederland over 30 jaar. Dromen is nodig om te bepalen waar je heen wilt en deze aanpak wordt dan ook onderschreven. Echter een droombeeld alleen is niet genoeg. Dit vraagt vervolgens om duidelijk aan te geven op welke wijze deze dromen gerealiseerd kunnen worden en wat hiervoor nodig is. Wat zijn de ambities? De NOVI gaat hier helemaal niet op in, een duidelijke omissie. Het lijkt of al deze dromen mogelijk zijn zonder het maken van afgewogen keuzes.

- Vaak wordt aangegeven dat de systeemverantwoordelijkheid bij het Rijk ligt. Deze systeemverantwoordelijkheid wordt nauwelijks uitgewerkt. Wanneer niet duidelijk is wat het systeem is waar de verantwoordelijkheid betrekking op heeft is ook niet duidelijk wat de kaders en doelstellingen zijn waar deze verantwoordelijkheid betrekking op heeft.
- De NOVI gaat onvoldoende in op de verantwoordelijkheden. Waar liggen de keuzes en wie moet er kiezen?
- Voor keuzes zijn kaders nodig. Deze ontbreken in de NOVI. Ook wie de kaders moet opstellen wordt nauwelijks aangegeven.
- De link met het milieubeleid hoort sterker te worden aangegeven. Het stoffenbeleid, de ruimtelijke samenhang hierin en de daaruit voortkomende beperkingen, zowel qua ruimtegebruik, gezondheid als vitaliteit van het natuurlijk systeem en biodiversiteit komt onvoldoende uit de verf.
- Nu al lopen we aan tegen de grenzen van ons systeem. Het economisch systeem, het sociaal systeem en het natuurlijk systeem. In de NOVI zou dit benoemd moeten worden, omdat noodzakelijke veranderingen allen een beroep doen op land en het natuurlijk systeem. "Moet de landbouw blijven groeien en moeten we blijven exporteren, Moet de mobiliteit over de weg gefaciliteerd blijven worden of zetten we in op andere vormen, kunnen steden groener en moeten we wel voldoen aan de huidige woonwensen?"
- In het toekomstperspectief hoort aandacht te worden gegeven aan de rol van Europa en andere internationale samenwerking. Nu is deze beperkt tot de grenslanden. Juist de systeemveranderingen en nieuwe mondiale opgaven hebben ruimtelijke consequenties. Vanuit beleid is invloed mogelijk op internationale afspraken. Daarnaast zou Nederland haar standpunt over een Europese Kaderrichtlijn Bodem moeten herzien gezien de link met de vele SDGs, de klimaat- en de biodiversiteitsopgaven.

Nationale belangen en opgaven

De nationale belangen worden deels geschetst aan de hand van de Sustainable Development Goals (SDGs) en deels vanuit andere maatschappelijke opgaven. De SDGs zijn een heel goed frame om

de nationale opgaven aan te koppelen en vertalen. Een deel van de maatschappelijke opgaven lijkt ad hoc en betreffen opgaven die de politiek op dit moment bezig houden. Deze opgaven worden in de NOVI nu vanuit de waan van de dag beschreven en beantwoord. Hiervoor is een lange-termijn-bril nodig met een visie wat willen we in de toekomst op dit gebied willen bereiken en hoe we dat kunnen realiseren. Achterwege blijven alternatieve mogelijkheden die toekomstbestendig zijn. Voorbeelden zijn de ruimteclaims vanuit mobiliteit en defensie en de claims op het natuurlijk kapitaal, voor het gebruik van grond en de toename van de watervraag.

Afwegingsprincipes

De keuze van afwegingsprincipes is een goed handvat voor partijen om tot keuzes te komen en prioriteiten te stellen. Zeker wanneer meerdere opgaven in een gebied opgepakt moeten worden. Ook de keuzes van de afwegingsprincipes is goed gekozen en doen recht aan de omgeving. De afwegingsprincipes zijn echter wel voornamelijk ruimtelijk gekozen. De rol van het natuurlijk systeem en de kwaliteit van dit systeem als mede bepalend voor mogelijke functiecombinaties, als onderlegger van het landschap en daarmee identiteit van een gebied evenals onderwerp in de afwentelingsvraag blijft buiten beschouwing. Daarom wordt aanbevolen om in deze afwegingsprincipes ook het natuurlijk systeem mee te nemen.

- Enerzijds als ontwerpprincipe; laat de dynamiek van het systeem zoveel mogelijk leidend zijn in plaats van uit te gaan van technologie.
- Daarnaast zou niet alleen naar het voorkomen van afwenteling gekeken moeten worden, maar ook naar mogelijkheden om te komen tot herstel en het bevorderen van de vitaliteit en robuustheid van het natuurlijk systeem als drager.

Prioriteiten

De NOVI onderscheidt vier prioriteiten die allen zijn gebaseerd op gebruik van ruimte en het natuurlijk systeem. Als visie op de omgeving is ook aandacht nodig voor de intrinsieke waarde van de leefomgeving, het bodem- en watersysteem, en het landschap. De intrinsieke waarde is de waarde van het systeem voor planten en dieren, ofwel het ecosysteem zelf. Deze intrinsieke waarde is tegelijkertijd een randvoorwaarde voor onze welvaart en ons welzijn. Daarom zou deze waarde als vijfde prioriteit in de afwegingen meegenomen moeten worden.

Dit is essentieel, mede omdat we nu al aanlopen tegen de grenzen van ons systeem met de schadelijke gevolgen die daaruit voortkomen, bijvoorbeeld de droogteproblematiek door klimaatverandering en de invasieve soorten en plagen zoals de eikenprocessierups.

Paginagewijs commentaar

Nationale belangen en opgaven in de fysieke leefomgeving

Pg 34 Nationale belangen

- De geschetste belangen zijn relevant maar de lijst blijkt enigszins willekeurig en onsamenhangend.
- Concrete doelen, ambities en handvatten ontbreken. Hierdoor is waarborging lastig evenals controleren, sturen en monitoren. Het beleggen van verantwoordelijkheden en eigenaarschap wordt zo vermeden en daarmee ook de uitwerking en implementatie. Alleen de opgaven op het gebied van economie en infrastructuur kennen een realisatie.

Pg 35 Realiseren leefomgevingskwaliteit

- Er wordt aangegeven dat de leefomgevingskwaliteit bovengemiddeld goed is. Is dit wel zo?
 - Bodemdaling in Groningen
 - Toets RIVM over het aantal jaren vroegtijdig overlijden als gevolg van milieufactoren (geluid, lucht, stress om milieuzorgen)
 - Tot nu toe niet gemeten stoffen in het milieu: microplastics, PFAS/PFOS, nano en combinatievergiftiging. Daarnaast zijn alle stoffen enkel getoetst op mannen 25-50 jaar
 - De aanwezigheid van grijs grondwater, grote delen van het eerste watervoerende pakket zijn verontreinigd
 - Diffuse bodemverontreiniging
- Degradatie van het natuurlijk systeem is een feit
 - Herstel zou een doelstelling moeten zijn
 - Biodiversiteit is enorm achteruitgegaan (recente IPBES studie)
 - Erosie/oxidatie van veengebieden en het kustgebied
 - Verdroging van hoge zandgronden en veen
 - Eutrofiëring van water en natuurgebieden
 - Verlies van organische stof oa in veen, maar ook elders in landbouwgebieden

Pg 36 Waarborg en versterken grensoverschrijdende internationale relaties

- Er is naar de direct aangrenzende landen gekeken, terwijl rivieren ontspringen in verder gelegen landen
- Luchtverontreiniging komt en gaat verder dan de directe grenzen
- Openbaar vervoer en defensie ontbreekt.
- Veel maatschappelijke opgaven raken de economische en ruimtelijke aspecten. Juist in EU-verband zou aanpak gestimuleerd moeten worden.
- Nederland staat mondiaal op plaats 6 voor land grabbing. Dit ruimtegebruik buiten Nederland hoort een plaats te krijgen in een duurzame economie en in de NOVI aangestipt te worden.
- Internationale samenwerking is met name een opgave voor het Rijk en dient als opgave en onderdeel van de systeemverantwoordelijkheid verder uitgewerkt te worden.

Rijksrol Ook voor openbaar vervoer en defensie zal samengewerkt worden met de buurlanden. Verder zal voor luchtverontreiniging en watervervuiling ook contact gezocht worden met de landen die deze mede veroorzaken en naar Nederland transporteren.

De systeemverantwoordelijkheid van het Rijk zal verder uitgewerkt worden.

Pg 36/37 Waarborgen gezonde leefomgeving Rol Rijk

- Het Rijk is systeemverantwoordelijk voor veiligheid en gezondheid. Internationale en nationale wetgeving is daarvoor de basis. Voor bodem en ondergrond ontbreekt een samenhangende internationale wetgeving. Nederland is één van de vijf landen die dit tegenhoudt. Dat is niet erg als Nederland zorgt voor een breed beschermings- en herstell kader voor bodemkwaliteit. Op dit moment ontbreekt dit echter. Het kader is beperkt tot lokale bodemverontreiniging. Verdroging, vermesting, verzuring, erosie, verlies bodemvruchtbaarheid en organische stof, bodemdaling en verdichting ontbreken in de regelgeving.
- Voor de aanpak van bodemdaling moet het Rijk als systeemverantwoordelijke de regie nemen. Logisch zou zijn dat de Minister van Infrastructuur en Waterstaat dit doet als verantwoordelijke voor zowel bodemkwaliteit als voor het watermanagement.

Rijksrol Om te zorgen voor een breed beschermings-en herstell kader voor bodemkwaliteit zal het Rijk beleidsplannen opstellen met betrekking tot het tegengaan van verdroging, vermesting, verzuring, erosie, en bodemdaling.

Het Rijk zal als systeemverantwoordelijke de regie nemen voor de aanpak van bodemdaling, onder de coördinatie van de minister van Infrastructuur en Waterstaat.

Pg 40 Zorg dragen voor nationale veiligheid en ruimte militaire activiteiten

- Is het uitgangspunt dat er meer ruimte nodig is voor militaire activiteiten wel terecht? Landconsumptie dient zoveel mogelijk te worden ingeperkt. Oplossingen zijn ook te vinden in simulatiespelen en vergaande samenwerking binnen de Europese Unie, waar SDG15.3 (land degradation neutrality) en no net land take (7^e Milieu Actie Plan (MAP)) van kracht zijn.

Opgave Het is niet nodig om in Nederland meer ruimte te reserveren voor militaire activiteiten, aangezien simulatiespelen en vergaande samenwerking binnen de Europese Unie voldoende trainingsmogelijkheden bieden.

Pg 42 Realiseren toekomstbestendige Circulaire Economie

- De rol van het Rijk zou niet alleen voorwaarden scheppend moeten zijn, maar ook ontmoedigend ten aanzien van delfstoffenwinning. Daarbij zou zij zelf het voorbeeld kunnen geven ten aanzien van de ontwikkeling, het beheer en onderhoud van de eigen terreinen en gebouwen. Bijvoorbeeld houten/bamboe lichtmasten gebruiken door RWS in plaats van stalen of aluminium.
- De NOVI geeft aan dat er gestreefd moet worden naar voldoen aan nieuwe normen voor 2050. Dit is te vrijblijvend. In plaats daarvan zou een resultaatsverplichting opgenomen moeten worden.

Rijksrol Het Rijk zal delfstoffenwinning actief ontmoedigen en daarvoor zelf het goede voorbeeld geven in de ontwikkeling, het beheer en onderhoud van de eigen terreinen, gebouwen en infrastructuur.

De nieuwe normen voor 2050 worden daarbij gehanteerd als resultaatsverplichting.

Pg 43 Klimaatbestendigheid en waterrobuustheid

- De opgave betreft niet alleen waterrobuustheid. Uitgangspunt hoort het bodem- en watersysteem te zijn. Dit betekent dat bodemherstel en opbouw van bodemorganische stof (SDG15.3) eveneens tot de opgave behoort. Hiermee wordt dan direct bijgedragen aan klimaatadaptatie en –mitigatie (SDG13).

Opgave *Voor een klimaatbestendig bodem- en watersysteem zal ook het herstellen van de bodem en het opbouwen van het organisch stofgehalte in de bodem aangepakt worden.*

Pg 44 Waterkwaliteit en drinkwatervoorziening

- De opgave schetst het belang van een gezond en evenwichtig watersysteem. Dit moet zijn een gezond en evenwichtig bodem- en watersysteem aangezien de bodem essentieel is voor de waterkwantiteit en –kwaliteit die verder gaat dan bodemdaling alleen (vermesting, watervasthoudend vermogen, vasthouden verontreinigingen).
- Het Rijk heeft de systeemverantwoordelijkheid. Onduidelijk is hoe deze moet worden ingevuld en wat hiervoor nodig is. De NOVI dient hierover duidelijkheid te scheppen en aan te geven welke kaders het Rijk zou moeten opstellen.

Opgave *De opgave bestaat uit het in stand houden en bevorderen van een gezond en evenwichtig bodem- en watersysteem....*

Pg. 46 Behouden en versterken cultureel erfgoed en natuurlijke kwaliteit van (inter)nationaal belang

- Hierbij dient de relatie te worden gelegd met bodem en de bodemgesteldheid evenals de geomorfologie als grondlegger van het landschap.
- Bij de opgave hoort ook het zorgdragen voor het bodem- en watersysteem als grondlegger van het landschap. Daarnaast ligt er een opgave om (ongebreidelde) landconsumptie tegen te gaan (SDG 15.3 en 7^e MAP) voor loodsen en bedrijven- en kantoorterreinen. Regie en een kader vanuit het Rijk is nodig.

Opgave *Het bodem- en watersysteem is de grondlegger van het landschap en is als zodanig bescherming waard.*

Rijksrol *Het Rijk zal de regie nemen en een beleidsplan ontwikkelen om ongebreidelde landconsumptie voor loodsen en bedrijven- en kantoorterreinen te beperken.*

Pg 47 Verbeteren en beschermen van biodiversiteit

- Een vitaal bodem- en watersysteem is essentieel voor biodiversiteit. Zo'n 95% van de biodiversiteit huist in de bodem. Het gaat er daarom niet alleen om, om de intrinsieke waarde van de natuur mee te nemen, maar ook om de intrinsieke waarde van het bodem- en watersysteem mede als uitgangspunt te hanteren. De landbouwvisie van LNV dient ook in te gaan op SDG15.3, herstel biodiversiteit en landdegradatie (land degradation neutrality in 2050).

Opgave *De intrinsieke waarde van het bodem- en watersysteem zal mede als uitgangspunt gehanteerd worden in het beleid.*

Richting geven op prioriteiten

Pg. 55 Beleidskeuze 1.1

- Er wordt een ruimteclaim gelegd voor toekomstige maatregelen. Dit betekent dat er ook een claim op het onderliggende bodem- en watersysteem wordt gelegd. Dit systeem kan op verschillende wijzen bijdragen aan de onderscheiden beleidsprioriteiten en dient dan ook zorgvuldig te worden ingezet. Naast een watertoets zou een bodemtoets ingezet moeten worden.

Naast een watertoets zal ook een bodemtoets ingevoerd worden ten behoeve van een zorgvuldige afweging van ruimtelijke ontwikkelingen.

Pg 57 Beleidskeuze 1.2

- In de afweging moeten de effecten op zeeleven en vogels meegenomen worden (SDG14 en 15).
- Bij het bepalen van de keuze voor een luchthaven op zee dient in beeld te worden gebracht wat het effect is op zeeleven, maar ook op de leefbaarheid in de aanvliegroutes.

In de afweging zullen ook de effecten op zeeleven en vogels meegenomen worden. Bij de keuze voor een luchthaven op zee dient in beeld te worden gebracht wat de effecten zijn van de aanvliegeroutes op de leefbaarheid.

Pg 60 Beleidskeuze 1.4

- De afweging dient natuurlijk goed voor de leefomgeving en kostenefficiënt te zijn. Ook dient de intrinsieke waarde van het bodem- en watersysteem en biodiversiteit meegewogen te worden.

In de afweging zal de intrinsieke waarde van het bodem- en watersysteem en de biodiversiteit meegewogen worden.

Pg 67 Beleidskeuze 2.1

- Het Rijk stelt eisen aan het benutten van circulaire grondstoffen. Er is een kader van het Rijk nodig ter bescherming van het bodem- en watersysteem en humane gezondheid. Ook dient het gebruik van water, bodem en land als grondstof restrictief te zijn. Beperk landconsumptie (no net land take 7^e MAP).

Beperking van landconsumptie zal hierbij het uitgangspunt zijn.

Pg 68 Beleidskeuze 2.2

- Er is ruimte nodig voor havens, industrie en energiesystemen. Geconstateerd wordt dat dit knelpunten kan opleveren voor bouwplannen van Amsterdam en Rotterdam. Er ontbreekt een kader vanuit het Rijk met een tijdplan over wanneer en onder welke voorwaarden uitbreiding wel mogelijk is.

Het Rijk zal een kader opstellen met planning en voorwaarden voor noodzakelijke uitbreiding van steden ten behoeve van bouwplannen.

Pg 71 Beleidskeuze 2.3

- Deze beleidskeuze is een ad hoc keuze gebaseerd op de samenstelling van het huidige kabinet. De omgevingsvisie voor de komende 30 jaar zou principes moeten uitwerken en scenario's moeten schetsen. De principes die eerder genoemd zijn met betrekking tot functiecombinaties, identiteit en afwenteling komen in deze beleidskeuze niet terug. Ook herstel en bevorderen van leefomgevingskwaliteit (een 4^e principe) komt niet aan de orde.
- In het actieplan trein moet ontmoediging vliegverkeer worden opgenomen.
- Verminderen (vlieg)mobilititeit door in te zetten op recreatie in de regio, producten en voedsel uit de regio en stimuleren en faciliteren van wandelen en fietsen.

In de omgevingsvisie voor de komende 30 jaar zullen verschillende scenario's uitgewerkt worden. Ook een scenario gericht op het herstel en bevorderen van de leefomgevingskwaliteit maakt hiervan deel uit. In het actieplan trein zal ook ingezet worden op het ontmoedigen van het vliegverkeer, en op het bevorderen van recreatie in de regio. Hieronder valt ook het faciliteren van wandelen en fietsen.

Pg 75 Beleidskeuze 2.5

- Koppel ook groene infrastructuur mee

Onder de grensoverschrijdende verbindingen valt ook de groene infrastructuur.

Pg 76 Beleidskeuze 2.7

- Voorkom landconsumptie en afdekking (SDG15.3). Bevorder open bodem- en watersystemen. Reguleer (ongebreedelde) groei van bedrijventerreinen. Stimuleer gemeentelijke samenwerking en vergroening van bedrijventerreinen respectievelijk zorg voor meerdere functies, bijvoorbeeld via land stewardship.

Het Rijk zal de ruimte voor vestiging van datacenters niet alleen faciliteren, maar ook reguleren om ongebreidelde groei van bedrijventerreinen tegen te gaan. Gemeenten zullen worden gestimuleerd om gezamenlijk bedrijventerreinen op te zetten en deze te vergroenen en te gebruiken voor meerdere functies.

Pg 81-83 Beleidskeuze 3.1

- In duurzame steden zakt de bodem en het grondwaterpeil niet verder, ook niet onder woningen, zodat paalrot niet ontstaat en woningen, kabels en leidingen en infrastructuur niet verzakken.

- In duurzame steden neemt het gemeentebestuur hiervoor de verantwoordelijkheid en legt de rekening niet alleen bij woningeigenaars
- Uitgangspunt moet niet zijn "weinig extra ruimtebeslag", maar verminderen en minimaliseren ruimtebeslag en daarmee beslag op het daaronder liggende bodem- en watersysteem.
- Nu al is het soms onmogelijk om bomen te planten door de aanwezigheid van kabels en leidingen, parkeergarages en afvalcontainers.

Uitgangspunt voor de ontwikkeling van duurzame steden is het verminderen en minimaliseren van het ruimtebeslag en daarmee het beslag op het daaronder liggende bodem- en watersysteem. Daarbij wordt ingezet op een stabiel houden van de bodem en het grondwaterpeil, waardoor er geen paalrot ontstaat en leidingen niet verzakken. Het Rijk zorgt ervoor dat gemeenten hiervoor de verantwoordelijkheid nemen.

Pg 88 Beleidskeuze 3.4

- Groengebieden in de stad vragen maatwerk. Zij zijn robuust en afgestemd op waterbehoeften en –beschikbaarheid. Bijvoorbeeld planten die het goed doen in moerasgebieden gedijen in wadi's, planten die goed water kunnen opvangen in lager liggende gebieden. Daarbij ook denken aan waterbuffering met korrels en drainage.

Groengebieden in de stad vragen maatwerk. Ze zijn robuust en afgestemd op de waterbehoeften en – beschikbaarheid, ook in de toekomst.

Pg 100 Beleidskeuze 4.1

- De Novi stelt dat bodemdaling en verzilting tot functiewijziging kunnen leiden. Voedselrijkheid van kwelwater speelt hierbij een rol. Deze opmerking alleen is niet voldoende. Zo worden keuzes vermeden. Functiewijziging vraagt om stimulatie. Wat is de visie? Het Rijk moet hiervoor een kader opstellen en lokale overheden en boeren helpen om deze visie verder uit te werken en te realiseren.
- Ook bij de op te stellen regionale veenweidestrategieën zijn kaders nodig, voor zowel provincies als waterschappen.
- Er is financiële ondersteuning nodig, vergelijkbaar met de fondsen voor ruilverkaveling.

Het Rijk zal een kader opstellen om zo nodig functiewijziging te stimuleren en zal lokale overheden en boeren helpen deze visie verder uit te werken en te realiseren. Daarvoor zal financiële ondersteuning beschikbaar zijn.

Pg 104 Beleidskeuze 4.2

- Onder het kopje natuur wordt opgemerkt dat biodiversiteit en natuurherstel onder andere gerealiseerd moeten worden door het verbeteren van milieu- en watercondities. Wat wordt bedoeld met milieu? Als onder milieu bodem wordt verstaan dan dit aangeven. Voor wat betreft bodemkwaliteit voor biodiversiteit moet worden ingezet op verbetering van de chemische, fysische en biologische kwaliteit en kwantiteit. Ook hier is een kader vanuit het Rijk (Infrastructuur en Waterstaat) nodig.

Biodiversiteit en natuurherstel moeten onder andere gerealiseerd worden door het verbeteren van bodem- en watercondities, dat wil zeggen een verbetering van de chemische, fysische en biologische kwaliteit en kwantiteit.

Pg 105 Beleidskeuze 4.3

- Het is heel goed dat gestreefd wordt naar een systeemverandering waarbij sanering van de varkenshouderij wordt gefaciliteerd. De hierbij vrijkomende ruimte kan worden ingezet voor de extensievere kringlooplandbouw (SDG 2 en SDG 12) die ook bijdraagt aan waardecreatie voor andere opgaven zoals klimaatadaptatie (SDG13) en het verbeteren van biodiversiteit (SDG15).

Pg 109/110 Beleidskeuze 4.4

- Waardevolle landschappen ontleen hun waarde mede aan het bodem- en watersysteem dat daaronder ligt. Het is mooi dat van deze landschappen de Wadden worden beschermd tegen wind- en zonneparken. Echter ook bescherming tegen olie-, gas- en zoutwinning is nodig.

Het landschap van de Wadden zal ook beschermd worden tegen olie-, gas- en zoutwinning.

Samenwerking en Participatie

Pg 117 Rol van het Rijk

- De rol van het Rijk wordt globaal aangegeven. Het is goed om te zien dat alle partners, waaronder de overheden, samenwerken. Er is behoefte aan concretisering van de rol van het Rijk voor de verschillende opgaven. Daar waar het Rijk kaders zou moeten stellen moet dit worden aangegeven. Ook de reikwijdte van de systeemverantwoordelijkheid heeft verduidelijking.
- Een financiële uitwerking is nodig om de faciliterende rol te realiseren. Dit geldt ook voor het stellen van een baseline en monitoring.

Pg 121 Omgevingsagenda's

- Er wordt een koppeling voorgesteld van de vele, ruimtelijk ingegeven, agenda's. Juist die agenda's die ingaan op de kwaliteitsaspecten en het natuurlijk systeem, ontbreken. Ook deze moeten worden meegekoppeld.

Pg 127 Monitor fysieke leefomgeving

- Ook de ontwikkeling in (kwantiteit en kwaliteit van) water, bodem, lucht en biodiversiteit en landherstel en -degradatie, hoort in deze monitor thuis.

In de Monitor fysieke leefomgeving zal ook aandacht geschonken worden aan de ontwikkeling in (kwantiteit en kwaliteit van) water, bodem, lucht, biodiversiteit, landherstel en -degradatie.